

eind november '44 tot begin februari '45) hadden tezamen één *Waschraum* met twaalf kranen, in het *Häftlingslager I* was geen enkele kraan – drinkwater kon men er putten uit een paar smerige cisternen, als daar tenminste water in stond, wat vaak niet het geval was.¹

Voorts had negen-tiende van alle gevangenen in het *Häftlingslager II* geen legerstede, hoe primitief ook, d.w.z.: bijna alle gevangenen moesten op de vloer slapen. Er waren geen dekens, er was geen verwarming. Zeker, de gevangenen in het *Häftlingslager II* en in het *Frauenlager* behoefden evenmin te werken als die uit het *Häftlingslager I*, maar zij moesten dagelijks urenlang op appèl staan. Na elk appèl lagen er op de *Appellplatz* vijftig tot honderd doden en stervenden. Een ziekenafdeling was er aanvankelijk niet in het *Häftlingslager II* – toen daar drie barakken voor werden aangewezen, bleek dat het dak lekte en dat in elke barak het vuilnis een meter hoog lag. Het *Frauenlager* had ziekenbarakken voor ruim tweeduizend vrouwen maar meestal bevonden zich in dit kamp vijftienduizend zieken van wie velen op de grond of in een kuil lagen te sterven. De paar artsen die er zich inspanden, hadden vrijwel geen geneesmiddelen² – machteloos waren zij toen ook hier een vlektyphus-epidemie uitbrak.

Die epidemie begon in januari in het *Häftlingslager I*, sloeg over naar het *Häftlingslager II*, daarna naar het *Frauenlager*, tenslotte (eind maart) naar het *Sternlager* – geschat wordt intussen dat van alle gevangenen die in Bergen-Belsen om het leven kwamen, veruit de meesten, 90%, aan de hongerziekte en aan dysenterie zijn overleden en 10% aan vlektyphus. 'Bergen-Belsen', aldus een Nederlandse gedeporteerde die uit het Auschwitz-complex in het *Häftlingslager I* was beland,

'is wel het ergste geweest wat ik heb meegemaakt . . . Daar was absoluut niets, je kon niets doen, er was geen eten, geen leiding, een totaal hopeloos niets. De hele dag door kwamen er mensen binnen die alleen konden kreperen omdat er geen eten was. Je liep, je strompelde, je viel, je sliep . . . Water was er niet, niets. De mensen werden zo tot wanhoop gedreven dat zij elkaar zelfs opaten. Ze hebben achter je gestaan, je een slag in de nek gegeven en je je eten afgenomen, zeker als ze wisten dat je Hollander was of Belg of Fransman.'³

¹ Vier dagen na hun komst in Bergen-Belsen legden de Engelsen met materiaal uit het depot van Bergen-Belsen een waterleiding aan uit een nabije beek waarop alle kampkeukens onmiddellijk aangesloten konden worden. ² Na de bevrijding bleken zich in de al genoemde nabije kazerne grote hoeveelheden geneesmiddelen en medische instrumenten te bevinden. ³ 'Verslag van mededelingen van E. Franken' (2 dec. 1947), p. 31 (GC).